
bekend raakte door een boekje van de Hoogeveense predikant J.H. Reddingius Gzn. uit 1836, *Het Christelijk geloof van Schleiermacher in verband tot het rationalismus beschouwd*) viel op te maken dat theologie eerder resultaat was van menselijke cultuur dan van openbaring. Engelberts en Waarsing verlegden hun aandacht vervolgens naar de moderne richting, die de Bijbel uitlegden met inachtneming van het natuurwetenschappelijk inzicht van hun tijd: J.H. Scholten (1811-1885), C.W. Opzoomer (1821-1892) en de in Emden geboren L.S.P. Meijboom (1817-1874). Vandaar was het nog maar een stap naar een definitieve breuk met het wondergeloof. Ook het bekende werk van C. Busken Huet, *Vragen en antwoorden. Brieven over den Bijbel* (1863), vond zijn weg naar Westerwolde.²⁰

Jannes Verwer

De leiding over de school bij het klooster van Ter Apel berustte inmiddels bij Jannes Alberts Verwer (1802-1891). Verwer hechtte aan de samenbindende functie van de Nederlandse natie, speciaal voor zijn Duits sprekende rooms-katholieke leerlingen. Nationale waarden werden belichaamd door 'Oranje, Neêrlands dierbre Koning, de handhaver van 's lands wetten'.²¹

Verwer was ook koster en voorzanger. Ogenschijnlijk leefde hij in een ouderwetse omgeving, waar hij de tijd liever bijhield aan de hand van de zonnewijzer in zijn tuin dan door te vertrouwen op de haperende torenklok. Toch was hij allerm minst traditioneel. Zodra het door Groningen gegraven Stadskanaal het dorp zou bereiken (dit gebeurde in 1856) ging een nieuwe tijd aanbreken, van industrie en handel. Wilden de Ter Apelers niet achterblijven bij de gestaag dichterbij komende veenkoloniale landbouwers, verveners en ondernemers dan moesten zij zich de beginselen eigen maken van de moderne administratie en het ondernemerschap. In een wereld waarin zelfs de petroleumlamp in de woonkamer van de familie Verwer als een novum beschouwd werd²², klonk in dit betoog een welkom optimisme door.²³

De familie Schortinghuis

Dit pleidooi bleek niet aan dovemansoren gericht. Een bron waaruit dat blijkt zijn de jeugdherinneringen van Sijze Wilto Schortinghuis (1840-1931), die het uiteindelijk zou brengen tot een liberaal lid van zowel de Provinciale Staten als de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk. Hij groeide op in de vesting Bourtange, waar zijn vader werkte als commies. Hij ging er naar school, leende zijn eerste boeken van de joodse *chazzan* Joseph Lion²⁴ en kreeg vrijdag na schooltijd les in de bijbelse geschiedenis van de plaatselijke predikant. Deze Harmannus Leemhuis (1805-1868)

²⁰ C.J. Wegman, 'Twee Westerwoldse bibliomanen uit de 19^e eeuw', in: *Tijdschrift Westerwolde* 1991 nr. 4, 104-118.

²¹ J.A. Verwer aan schoolopziener M. Salverda, Ter Apel 27-5-1869, in: GA archief schooltoezicht in de provincie Groningen, inv.nr. 18.

²² J. Sassen, *Vierhonderd jaar Kloosterkerkgeschiedenis*, Ter Apel 2004 e.v. (in afleveringen verschenen in *Kloosterklanken*), 14. Het ging dan om 'een bakje met olie erin, terwijl uit een tuitje een katoenen kousje stak'.

²³ Vgl. de brief van J.A. Verwer aan schoolopziener M. Salverda, Ter Apel 27-5-1869, in: GA archief schooltoezicht in de provincie Groningen, inv.nr. 18.

²⁴ E.P. Boon en J.J.M. Lettinck, *De joodse gemeenschappen in Westerwolde*, Utrecht 2004, 39.